

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
IV Всеукраїнської науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 2

(Суми, 19 травня 2017 року)



Суми
2017

їхній сім'ї німці також відібрали корову, та її мати бігла слідом, аби повернути худобу. Але спроби були марними.

У свої 17 років пішла працювати на водокачку для паровозів. У 1946 році була засуха, рік неврожаю. Бабуся згадувала, як з батьком у лісі рубали дрова, продавали їх на базарі, а за ці кошти купували картоплю, хліб.

ТАРАСЕНКО Є.

(науковий керівник – к. і. н., доц. *В. А. Нестеренко*)

СПОГАДИ З МИНУЛОГО*

Апостолова Любов Борисівна народилась в селі Білани, Білопільського району, Сумської області, теперішня вулиця Покровська (раніше називалась Басівщина). Навчалась в Біланівській школі, але спочатку отримала початкову освіту в селі Вири, що неподалік села Білани. Любов закінчила 7 класів. Потім у Біланівській школі були курси бухгалтерів.

Родина Апостолових складалась з чотирьох осіб: батько, мати, брат та Любов. Батько Люби – Борис, навчався в школі, але яку мав освіту жінка не пам'ятає. Мати Люби не мала освіти. Обоє батьків працювали в колгоспі. Брат був на фронті Другої світової війни, повернувся додому інвалідом. Після повернення його відправили воювати на Радянсько-японську війну. Там він загинув.

Апостолови не мали своєї землі. Коли батьки пішли працювати в колгосп, то у них забрали з корову. В господарстві був кінь, але його вкрали.

* Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Коли Любі було вже за двадцять, почалась війна. Вона вже працювала. Її з колегами по роботі відправили в Харків до санаторію, щоб відпочити. Саме там вона почула від знайомих, що почалась війна. Одразу всі відпочиваючі зібрали речі та документи і повернулись додому.

Два селища Вири та Білани дуже сильно пов'язані. Їх розділяє тільки маленький підйом, що розташований в западинах річки Вир. В Вирах за часів війни була розміщена військова частина німців. Саме вони іноді розповідали про події з фронту.

Німці були настроєні дуже агресивно. Деякі заходили до хати та просили їжу, а деякі забирали все, що бачили. В основному німці просили яйця. В селі були місцеві поліцаї. Одного разу Любу привезли до міліції в Ульяновку та почали допитувати. На той час вона вже працювала в канторі. Місцевий поліцай знав Любу і почав запитували у дівчини, чому вона пришла. На що вона відповіла: «Я не сама пришла, мене привели, щоб розстріляти». Вона була добре знайома з поліцаєм (його ім'я не пам'ятає). Він сказав: «Вона нічого не знає, а тільки працює в канторі та іноді ходить до банку».

Дуже багато знайомих Любові розстріляли в ті страшні часи. Вона згадує, що багато убивали людей в Ульяновці (село поруч з Біланами).

З родичів Люби були на фронті дядьки, але жінка згадує про двоюрідного брата, який пішов на фронт та повернувся додому інвалідом. Після війни він прожив ще довгий час.

Одного дня коли Любов була на хуторі, вона побачила, що йдуть наші солдати – це було повернення Червоної армії.

Басова Ганна Яківна народилась 1928 року в селі Ульяновка Білопільського району, Сумської області, розкинулось над річкою Вир.

Сім'я складалась з п'яти осіб: батько Яків, мати Варвара, дві сестри, серед яких Ганна, та брат Микола. Ганна отримала

освіту в сільській школі села Ульяновка, закінчивши 7 класів. Батько здобув освіту у сільській школі, закінчивши чотири класи. Він був механіком, а саме спеціалістом по тракторам і машинам. Мати ходила до колгоспу. Про навчання спогади втрачені.

Сина в родині Басових було звати Микола. Він також пережив війну і голод. Але смерть його застала не очікувано. Їхавши з Глухова додому з власним шофером, при незрозумілих обставинах машина в'їхала в дерево. Шофер залишився живим, його витягли з машини, розпилявши її. А Микола помер на місці від розриву серця.

На сьогоднішній день жива залишилась з своїх братів і сестер тільки Ганна.

Родина мала стару хату, але після війни батько повернувся з фронту та зробив нову хату – зі старого дерева. В господарстві була корова та свиня, маленький город.

Зі страшним жахом в очах Ганна згадує голодомор в 1932-1933 роках. Зерно все було сховане в підвалі сільської церкви представниками радянської влади. За відпрацьований день батьку давали хлібину. Ганна чітко пам'ятає, що за відпрацьований день мати відрізала маленький кусочок хліба донечці. Бувало напече макоржеників із кропиви і до них додасть бурячного насіння із базару. А Ганнуся постійно матері говорила: «Я не хочу макоржеників, я хліба хочу». Від голодомору в ті роки, родину Басових врятувала корова. В голодні дні їх родина запивала молоком макорженики, які жахливо було їсти. Деякі односельчани Ганни розпухали з голоду, але корова врятувала родину дівчини.

Страшні історії ходили в селі. Сусідка, яка жила навпроти родини Ганни через дорогу, була самотня. На вигляд вона була вже стара, але кругленька по своїй структурі тіла. Люди не знали за які кошти вона жила, адже була одна. Але одного ранку мати розповіла маленькій Ганні, що собаки

витагли з гноянки ноги сусідки, отже бабусю було вбито, залишились від неї тільки ноги, а м'ясо напевно з'їли. Від того, що дівчинка дізналась, їй стало моторошно. Деякі люди не витримували голоду й вішались.

Коли дівчинці було 12 років, то почалась війна. Про війну довідались з газети, яку виписував батько. Мати їй сказала: «Хвати доню ходити (до школи), а то сусіди будуть сміятись, що війна на дворі, а ти все навчаєшся, щоб німців краще пізнавати?». Новини з фронту дізнавалась з газет, адже радіо з'явилося в їхній родині вже після війни.

На фронті був батько Ганни, чоловік сестри, та двоюрідний брат Петро. В 1941 році батько Яків пішов добровольцем на війну. Наша влада добровольцям дала лише дерев'яні макети автоматів. Всі бійці були шоковані таким ставленням. А коли вони запитали у командира: «А чим же нам воювати?», на це запитання отримали таку відповідь: «А це вже ваші проблеми, зброю собі дістанете в бою, людей у нас в запасі ще багато». Німці були добре озброєні. Яків потрапив в полон. Їх відправили до Німеччини. Ставились німці до полонених нормально. В полоні батько працював в шахті, але це надзвичайно тяжка робота, сил не вистачало і він собі навмисне травмував руку. Після цього його знову відправили до табору полонених, а коли запитали хто він по професії, то його відправили до панів ремонтувати машини. Пани були різні, але деякі його навіть годували.

Коли Якова звільнили з полону, то його одразу вислали до Сибіру. Перебуваючи там, батько хвилювався за свою родину, і все ж таки знайшов змогу вислати листа додому, щоб дізнатися жива його родина чи ні. Яків не хотів повертатися назад в Україну. В Сибіру він знайшов собі нову жінку, з якою хотів залишитися. Повернувся він додому через дружинку, яка пішла в район та попросила голову райвиконкому, щоб його повернули

на батьківщину, як гарного механіка. Саме через прохання тітки Варвари його повернули додому.

Після завершення війни Яків не розповідав про події на фронті та про полон. Боявся, що його інформація може нашкодити родині. Та й спогади приносили біль.

Коли німці прийшли в село, жителів опанував страх. Мадяри приходили до хат і просили «matka daj mleka I jajek». Мадяри й німці все повторювали: «Навіщо нам ця війна? Чому ми не можемо знайти єдиного рішення?» На території Ульянівки, німці вели себе нормально, а у сусідньому селі Білани траплялися грабунки, вбивства і т.д. Мадяри жили в будинку Басових. Говорили вони так: «Нащо нам ця війна, в нас дома жінки й діти; краще б Сталін і Гітлер зійшлись лобами і постукались; нам ця війна не потрібна». Німці й мадяри почали потихеньку вивчати російську мову.

В Ульянівці були місцеві поліцаї. Прізвище одного – Сидоренко. Коли Ганна підросла та почала працювати, то вона бачила в потомках Сидоренків надбання предків, а саме злість і агресію. Також Ганна пам'ятає ще одного поліцає, це їхній сусід - дядько Семен. Після війни всіх поліцаїв села засудили. В селі були також і старости, яких призначали німці. Знайомих Ганни ні поліцаї, ні старости не чіпали.

Родина Басових залишилась без голови родини, бо він подався на фронт. В час окупації замість колгоспу були общини, на які жителі ходили на роботу. Мати Ганни – Варвара, запрягала корову у візок, який змайстрував сусід, і вона на цьому візку возила снопи сіна в полі, а потім відвозила все це на молотарку. Зерно молотили на каменюці-руками. Вона знаходилась у місцевого діда Степана, до якого мати Ганна привозила снопи, а діти молотили руками.

Щодо партизан, то Ганна знала що вони існують на чолі з Ковпаком, але з села нікого не було з ними.

Жінок забирали в Німеччину на роботу. Ганні пощастило тим, що вона була малого зросту і здавалася ще маленькою, а її одноліток забирали. В Німеччині дівчат розбирали заможні люди, і використовували їх в якості робочих. Деякі німці ставились до українських дівчат добре, а деякі як до скота. З Німеччини повернулись всі дівчата яких забрали. Одна з них подруга Ганни – Поліна Гамалій. Приїхавши з чужини, вона працювала далеко не жіночою професією – трактористом. Сама по собі Поліна була міцною жінкою за структурою тіла.

Коли німці почали відступати, то вони палили хати у Тучному. А німці, які виходили саме з Ульяновки, село не чіпали. При відступі вони підривали залізничні колії.

Коли жителі дізнались про повернення Червоної армії всі зраділи. Вийшла одного дня Ганна з Рунівки – вулиця Ульяновки, як побачила, що на коні їде вершник. Зупинив дівчину і запитав: «Чи німців тут немає?» Ганна сказала що немає.

1947 рік видався неврожайним. Знову голод. Ганна ходила працювати на буряк, тому вона могла зварити затірку, якою після роботи годувала маленького братика Миколку, якому в той час було 6 років. І ці тяжкі роки, родина Ганни пережила.

Гаврик Марія Ільвіна народилась 1925 року в селі Білани, Білопільського району, Сумської області. Закінчила Біланівську та Вирівську школу. Спочатку навчалась в Біланівській школі чотири класи, а потім пішла до Вирівської, де продовжувала навчання протягом трьох років.

Мати, Гаврик Євдокія Сергіївна – домогосподарка. Про навчання Євдокії Марія не пам'ятає. Батько, Гаврик Ілля Іванович, був «путеобходчиком» на залізниці, про навчання також не пам'ятає. В родині було троє дітей: Марія, Катерина та Василь. Катерини вже немає в живих. Вона померла в 1999 році. Брат Василь народився в 1930 року, на даний час мешкає в місті Суми. Закінчував залізно-дорожнє училище. Раніше родина

жила «на будці», яка розміщувалась біля переїзду. Поряд було «Вирівське хлібоприймальне підприємство». Раніше назвали «Заготзерно». До війни Гаврики мали різноманітне господарство: корова, кобила, свині і теля. Був і город 15 соток. При колективізації у Гавриків влада забрала корову. Одного разу вона відірвалась з пасовища та пришла додому, мати хотіла подоїти молока, щоб напоїти дітей, але прийшли «ударники» і забрали її назад.

До війни родина проживала на Покровській вулиці, в час війни жили «на будці», а після війни знову переїхали на Покровську. Хаті, в якій зараз проживає Марія, вже виповнилось 104 роки.

В голодомор 1932-1933 року вся родина вижила. Батько Марії працював в цей час в Харкові. Роздавав пайки людям. Коли був голодомор Марія була ще маленькою дитиною. Пам'ятає тільки те, що: «Їли, що попало». Грубу топили різним бур'яном, іноді торфом. Галети пекли, згадує Марія посміхаючись. Згадує з розповідей старших, що в ці роки загинуло багато людей, але їхню родину смерть минула.

Коли почалась Друга світова війна Марія працювала лаборантом в заготзерні. Про війну вона дізналась з газет і по радіо. Спочатку їй було страшно.

Багато в селі Білани було мадяр. В них був договір з німцями, що мадяри певний час будуть воювати на стороні Німеччини. Після закінчення договору, мадяри кинули зброю. Та пішли вулицею замотані в ковдру з головою до ніг. Мадяри брали буряки, розрізали навпіл, приходили до Марії «на будку» (чоловік п'ять) та клали ці буряки на грубу, що вся кімната диміла. Навпроти будки був розміщений бурячний склад. В цей час на залізниці був директором німець, коли він дізнався, що мадяри в Гавриків «на будці», розгнівався, прибїг та повикидав мадяр з хати.

Колгосп називали общиною. В цій общині був головою Нестеренко Костянтин Порфирійович. Коровами в общинах орали та сіяли

Німців в селі було небагато, але часто проїжджали селом. Одного разу Гаврики різали поросю на чотири двори. Селянська оборона була розміщена від самого переїзду, до вулиці де знаходилась жертва-свиня. Тільки жителі його розрізали, як дізналися про те, що німці їдуть. Вони взяли це поросю, укутали в скатертину та кинули в яму, яка була в сараї призначена для картоплі. З четвертого разу сусіди змогли витягнути його з ями. Коли розрізали поросю, то в кишках знаходився попіл, який потрапив туди не випадково. Щоб свиня не кричала, їй надівали на морду мішок з попелом.

Селяни боялись місцевих поліцаїв та німців. Один з поліцаїв – це Шпонько Федько. Одного разу Марію, німці забрали до старої школи та хотіли її «відпрасувати» за те, вони думали, що вона комсомолка. Але вчасно знайшовся поліцай Федько, який врятував дівчину.

У Марії був чоловік Григорій, на фронті він не був, але після повернення Червоної Армії його забрали в залізничний відновлюючий батальйон.

Хлібоприймальне підприємство попало одного разу під бомбардування німецьких літаків. Потерпів лише один склад, потріскався дах. Навпроти станції був міст, за яким розкинувся залізничний склад, хутро-амбар, машинний відділ, вугільний склад, перевалка, але в наш час уже нічого не залишилось. Раніше в сусідньому селі – Вири, була в центрі розміщена величезна церква, побудована ще до війни. В ній проводилось навчання.

Марію не забрали в Німеччину на роботу через те, що в неї народився син Толя. Коли збирали жінок за кордон, то Толі було лише два місяці. Марія вже працювала на залізниці. Коли жінку привели на допит, то вона була на руках з дитиною. Марія

прийшла в довгій сукні. Німці почали глузувати і щоб впевнитись, що це її дитина, змусили її годувати хлопчика своїм молоком. Але незрозуміло чому хлоп'я не брало Марії грудей, воно їх випльовувало. Німці подумали, що це не її дитина. На допиті весь час була лікар Проскурова. Лише вона змогла переконати німців, що Толік – це дитина Марії. Проскурова приймала роди у Марії.

Коли Гаврики жили «на будці», то біля них жили два німці і один австрієць. Австрієць давав дітям консерви, тільки прохав, щоб нікому про це вони не говорили.

Коли повернулась Червона Армія, то в село в'їхали радянські машини, їх було складно не впізнати, вони були вищі від німецьких. В хаті Марії були два радянські офіцери - Женя Парасенко, Наталія Ращина. Марія Червоній Армії прала речі та сушили на грубі, яка була в садку. За це наші солдати подарували дівчині чотири бруска мила, бо до цього вони прали крейдою.

ТОЛОК Т.

(науковий керівник – к. і. н., доц. *В. А. Нестеренко*)

ІСТОРІЯ ЖИТТЯ ТОЛОК НІНИ ВАРФОЛОМІЇВНИ*

Толок Ніна Варфоломіївна народилася 1 грудня 1937 року в селі Васиївка Лебединського району Сумської області. Після війни закінчила 4 класи молодшої школи, а потім покинула навчання, бо мала доглядати за малою сестрою.

Мати, Голуб Улита Сильвестрівна, закінчила 4 класи. До голодомору працювала в колгоспі, а потім почала працювати на

* Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №0115U000677 «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».